

1841. Derudover har Inge Lise Pedersen skrevet »Omkring Kvinderegensens grundlæggelse«, Marianne Alenius »Glimt fra foreningen Kvindelige Akademikeres historie«.

1. Grethe Jacobsen antager, at Nina Lykkes ansættelse i Provinsarkivet i København gav hende en mulighed for at forske, men

Grethe Ilsøe s. 63, der bygger på en undersøgelse, kan præcisere, at det havde hun ikke. Hun var skriver, senere betegnet som registrant, aldrig akademisk medarbejder.

2. En introduktion til debatten om køn som historisk kategori, der er mere givende end det, Rosenbeck præsenterer her, er givet af Hanne Rimmen Nielsen: »Køn, kultur, repræsentation«, *Den jyske Historiker* 58-59, s. 7-34, især s. 13f og 25ff.

Stockholm bliver hovedstad

Af Leon Jespersen

Marianne Råberg: *Visioner och verklighet. I: En studie kring Stockholms 1600-talsstadsplan. II: Stockholmskartor från 1600-talet.* (Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms stad 54, 1987). 272 s. + 82 s.

Lars Ericson: *Borgare och byråkrater. Omvandlingen av Stockholms stadsförvaltning 1599-1637.* (Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms stad 84, 1988). 447 s.

Åke Sandström: *Mellan Torneå och Amsterdam. En undersökning av Stockholms roll som förmedlare av varor i regional- och utrikeshandel 1600-1650.* (Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms stad 102, 1990). 453 s.

Robert Sandberg: *I slottets skugga. Stockholm och kronan 1599-1620.* (Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms stad 105, 1991). 529 s.

Arne Jansson: *Bördor och bärkraft. Borgare och kronotjänare i Stockholm 1644-1672.* (Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms stad 103, 1991). 352 s.

Enhver købstad med respekt for sig selv har fået skrevet sin historie i forbindelse med et jubilæum, og hovedstæder har i sagens natur altid påkaldt sig særlig interesse. Det er undertiden blevet til ganske omfangsrige værker, hvor lokalhistorisk interesserede kan få indblik i bylivet inden for tematisk og kronologisk brede rammer, medens righistorikere her kan hente oplysninger om, hvorledes kendte strukturer fungerede i praksis.

Om både Stockholm og København foreligger der naturligvis en række specialundersøgelser. For Stockholms vedkommende kan henvises til serien »Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms stad«, der nu tæller over hundrede publikationer. Inden for rammerne af denne monografiserie har det produktive forskningsprojekt »Stockholm blir huvudstad« publiceret en række afhandlinger.

Forskningsprojektet blev sat i gang i 1980 under ledelse af Herman Schück og er foregået i et samarbejde mellem Stockholms Universitet og Kommittén för Stockholmsforskning. Projektet er interessant af flere grunde. Projektdelta-

gerne har koncentreret sig om 1600-tallet, ligesom projektforfatteren har muliggjort en systematisk analyse af forskellige aspekter af hovedstadens historie i denne begivenhedsrige periode.

Man kan diskutere, hvorledes en hovedstad skal defineres. Om det f.eks. er funktionen som residens for hoffet eller for centraladministrationen, der er afgørende. Netop i tidlig-moderne tid finder vi overgangen fra den personlige kongemagt, hvor administrationen var stærkt afhængig af monarken, til skabelsen af et egentligt bureaukrati. En hovedstad var ofte centrum ikke blot for hof og administration, men også for økonomisk, militær og kulturel aktivitet, ligesom den havde en repræsentativ funktion over for omverdenen. For Københavns vedkommende har man fremhævet, at byen bestod af en rigsdal og borgernes by, samt at det var vekselvirkningen mellem disse to elementer, der kom til at præge den danske hovedstads udvikling i 1600-tallet.¹

En lignende vekselvirkning finder vi i Stockholm. I den her behandlede periode befandt såvel hof som centraladministration sig i Stockholm, der ligeledes blev centrum for de andre ovennævnte aktiviteter. I projektet har man behandlet en række af de strukturændringer, der fulgte af, at Stockholm blev nerven i stormagtstidens ekspanderende svenske rige.

Placeringen af hoffet, centraladministrationen samt af diverse militære anlæg i hovedstaden kunne indebære en række fordele for den, bl.a. i form af et voksende, købedygtigt publikum. Som rigets ansigt udadtil skulle en hovedstad også opfylde repræsentative krav, der kunne give sig udslag i en omfattende byggevirksomhed, der ligeledes stimulerede efterspørgselen. Hertil kunne komme funktionen som garnisonsby, ligesom handels- og erhvervsvirksomhed ofte blev koncentreret her. Omvendt

kunne netop denne koncentration lægge tunge byrder på hovedstadsbefolkningen. Og eksistensen af store befolkningsgrupper, der ikke var borgere, men knyttet til hof, administration og militær, kunne skabe spændinger i hovedstaden. Disse og andre hovedstadsproblemer undersøges i projektet.

Da projektet blev søsat i 1980, var Marianne Råberg åbenbart godt i gang med sin undersøgelse af Stockholms byplanlægning i 1600-tallet. Afhandlingens to bind indgår ikke som en del af projektet »Stockholm blir huvudstad«; men som det fremgår af forordet, har forfatteren deltaget i projektets møder, og da afhandlingen netop behandler 1600-tallets Stockholm, vil det være naturligt at omtale den her.

Marianne Råberg har i bind II aftrykt Stockholmskort fra 1600-tallet. Hvert kort er forsynet med analyserende og instruktive kommentarer. Forfatterens sigte er imidlertid langt videre, idet hun i bind I undersøger, om der forelå en samlet plan – en generalplan – for udbygningen af såvel den oprindelige by som malmerne. Tesen hviler samtidig på antagelsen, at en sådan plan omfattede en befæstningsring omkring byen, og at generalplanen blev udarbejdet allerede under Gustav II Adolfs regeringstid.

Der er imidlertid ikke bevaret en sådan plan, og det hypotetiske præger derfor problemstillingen. Forfatteren anfører, at planen »bör« have været udformet med hensyn til fortifikatoriske aspekter og have fulgt tidens teoretiske litteratur, at planen »sannolikt« omfattede en befæstningsring, ja at det »troligt« var det primære i planen, og at det »knappast« var tænkeligt, at Stockholm skulle forblive ubefæstet, og at man ikke havde diskuteret dette (s. 15f).

Denne rimelige antagelse understøttes af tidens teoretiske litteratur om byplanlægning, der var præget af fortifikatoriske hensyn, ligesom militærpersoner

ofte stod for den praktiske udførelse. De europæiske teorier var kendte i Sverige, der også havde indkaldt udenlandske eksperter. Desuden forelå der militært prægede generalplaner for visse andre svenske byer. Danmark spiller en særlig rolle i argumentationen. Vilhelm Lorenzens tese om, at man ved Københavns befæstning var gået ud fra en nu tabt generalplan (s. 33), passer som fod i hose for en analogislutning. Og forfatteren kan endvidere støtte sig til Nis Nissens påvisning af regelbundne geometriske forhold mellem tårne, gadenettets orientering og befæstningen.²

Det er også denne metode, forfatteren anvender, når hun på grundlag af kort-sammenligninger søger efter regelbundne geometriske forhold mellem kirketårne, gadenettets orientering og ikke mindst toldopkrævningsstedernes og »tullstaketets« placering. Marianne Råberg viser, at ordet »staket« undertiden blev benyttet i en militær betydning; men som hun selv gør opmærksom på, passede ikke alle toldopkrævningssteder ind i en generel plan, ligesom toldstedernes helt nøjagtige placering synes diskutabel. Der kendes imidlertid planer for forskellige dele af Stockholm, og Marianne Råberg fremlægger en spændende og kyndig undersøgelse af de reguleringer, der fandt sted i 1630'erne og 1640'erne.

Forfatteren nævner ligeledes, at man nogle steder nødvendigvis måtte afvige fra generelle modeller for at tilpasse sig til den lokale topografi. Da der ikke er overleveret en generalplan, må argumentationen nødvendigvis bestå i påvisning af så mange faste geometriske forhold, at hypotesen sandsynliggøres. Forfatteren supplerer disse geometriske undersøgelser med en diskussion af, hvilke arkivalske nedslag en sådan generalplan ville have medført, samt af det overleverede materiales hentydninger til en sådan plan. I 1630'erne omta-

les kongens »dessein«, og i regerings-skrivelser fra 1637-38 nævnes kongens reviderede »afritning« (s. 179). Senere i 1600-tallet kendes drøftelser om Stockholms befæstning.

Det er en yderst vanskelig opgave, forfatteren har påtaget sig, og i gunstigste fald ville den anvendte metode, som forfatteren selv gør opmærksom på, underbygge antagelsen af en generalplan fra Gustav II Adolfs tid. Konklusionen er da også præget af samme hypotetiske formulering som problemstillingen, og klarheden bliver heller ikke større af, at forfatteren nævner, at der kan have været tale om en række alternative planer, der successivt blev udarbejdet, samt at ræsonnementet gengiver hypotetisk tænkelige varianter og absolut ikke skal tolkes, som at planerne netop så sådan ud (s. 182). Konklusionen er fornuftig nok, og skønt læseren efterlades med en tvivl om, hvad der var visioner og virkelighed, har Marianne Råberg med sin idérige og kundskabsmættede doktorafhandling fremlagt en yderst interessant tese, der vil være vigtig for den fremtidige udforskning af stormagtstidens Stockholm.

Projektets første publikation var Lars Ericsons doktorafhandling om Stockholm bys forvaltning i perioden 1599-1637. Lars Ericson, der er førstearkivar på Krigsarkivet i Stockholm, er kendt som en produktiv militærhistoriker; men han har også publiceret en række arbejder om byforvaltning. I den foreliggende afhandling behandler han bureaukratiseringen af Stockholms forvaltning, nærmere bestemt bureaukratiseringens årsager, forløb og følger. Problemet sættes ind i en større kronologisk og tematisk sammenhæng, hvor forfatteren skitserer Stockholms udvikling fra en by, der i 1500-tallet stadig havde et middelalderligt præg, til 1600-tallets moderne hovedstad for stor-

magtstidens Sverige. Ligesom det var tilfældet for København, blev Stockholm centrum for en række aktiviteter, og indbyggertallet voksede fra ca. 10.000 omkring 1600 til 50-55.000 i 1670'erne. Hele denne udvikling stillede nye krav til hovedstadens magistrat.

Kronologisk indrammes afhandlingen af hertug Karls erobring i slutningen af 1590'erne af Stockholm, der havde taget parti for Sigismund, samt af forordninger i midten af 1630'erne, der regulerede byens forvaltningsforhold. Forfatteren kan ikke spore nogen teoretisk debat i Sverige om byforvaltning. Man regerede fortsat efter Magnus Erikssons bylov fra 1300-tallet, der i praksis afstak vide rammer. Og da hertug Karl nægtede at anerkende Sigismunds privilegier for byen, var hovedstaden uden privilegier frem til 1636, hvilket muliggjorde en større kongelig kontrol. Især synes udviklingen i 1620'erne at ændre magistraten.

I lighed med mange andre europæiske byer havde købmandspatriciatet i Stockholm domineret borgmesterposterne. I 1620'erne måtte købmændene imidlertid vige pladsen for akademisk uddannede, og i 1630'erne skete det samme for rådmændenes vedkommende. Det var også i 1620'erne, at byen fik stigende udgifter til embedsmændenes løn. De voksende lønninger blev i 1620'erne finansieret af større afgifter på Stockholms ekspanderende handel og i 1630'erne suppleret med skatter og afgifter, som kronen bevilgede byen. Medens ansvaret for byens finanser havde hvilet på flere personer, blev det i slutningen af 1620'erne samlet hos en bogholder.

Det var også i 1620'erne, man eksperimenterede med en arbejdsfordeling inden for magistraten. Tiltagene mødte modstand fra købmændene i magistraten, men i 1636 kom en forordning om en kollegial organisering af magistraten

i fire afdelinger. Ved en arbejdskrævende gennemgang af magistratens protokoller fremlægger forfatteren en del nyt vedrørende bystyrets arbejde, mødevirksomhed m.m. Forfatteren har imidlertid ikke begrænset sig til magistratens arbejde, men også inddraget en række andre bestillingsmænd i byen. Her genfindes en udvikling, der er generel for tiden: at borgerlige ombud og ulønnede tjenester erstattes af lønnede og fuldtidsarbejdende embedsmænd.

Ericsons undersøgelser bekræfter i mangt og meget det billede, vi i forvejen har af udviklingen. Men med den fremlagte empiri står billedet nu langt klarere, ligesom hans detailstudier har givet ny viden. Forfatteren er velbevandret i international litteratur, og problemstillingen relateres til temaer i den internationale debat, herunder til Max Webers bureaukratibegreb og til diskussionerne om det 17. århundredes krise.

Sidstnævnte debat har bl.a. fokuseret på omfordelingen af økonomiske ressourcer i samfundet i forbindelse med øgede afgifter og skatter. En del af debatten har beskæftiget sig med reaktionerne på øgede offentlige byrder samt modsætningen mellem dem, der henholdsvis profiterede og blev ramt af udviklingen. Både fra denne og tidligere perioder kendes der eksempler på modsætningsforhold mellem magistrat og borgere. Og når forfatteren (i kap. 6) undersøger magistratens holdning til øgede offentlige byrder, kan det knyttes til krisedebatten og til følgerne af magistratens ændrede sammensætning.

Konkret drejer det sig dels om magistratens eventuelle begunstigelse af sig selv, dels om dens holdning i sager, hvor kronen og borgerne havde interessekonflikter. Forfatteren finder kun få spor af egennyttighed/korruption, men beklager, at materialet ikke tillader en sammenligning af perioderne før og efter bureaukratiseringen af bystyret. Det

samme kan siges om konklusionen vedrørende magistratens dobbelte loyalitet, der afspejlede sig i en forsigtig balancegang mellem kronen og borgerne. Forfatteren har udvalgt nogle sager fra beyndelsen af 1600-tallet og fra 1620'erne; havde der været suppleret med sager fra 1640'erne, kunne det eventuelt have vist en mulig sammenhæng mellem magistratens ændrede sammensætning og ændrede loyalitetsbånd. Men kildematerialet tillader formentlig ikke en sådan undersøgelse. Den påviste balancegang er imidlertid vigtig for bedømmelsen af statens muligheder og begrænsninger, og generelt har Ericsons undersøgelse netop interesse for et ikke-svensk publikum, fordi forfatteren relaterer strukturændringerne i Stockholm til den internationale debat.

1620'erne synes også at fremstå som en brydningstid med hensyn til Stockholms handel. Åke Sandström har i sin doktorafhandling, der er den anden publikation inden for projektet, undersøgt Stockholms handel i første halvdel af 1600-tallet. Bogens undertitel angiver, at det drejer sig om en undersøgelse af hovedstadens rolle i formidlingen af varer i regional- og udenrigshandel. Regionalhandel omfatter her også Baltikum, og begrebet udenrigshandel reserveres således for handel på fjernere destinationer.

Mere præcist er det forfatterens formål at analysere omfanget af Stockholms handel, dens sammensætning og retning. Denne handel undergår store ændringer i første halvdel af 1600-tallet. Med hensyn til udenrigshandelen lægges vægten så afgjort på eksportsiden og dermed på store eksportartikler som jern, kobber og tjære. Inden for regionalhandelen opererer forfatteren med seks regioner. Det er ingen let opgave, forfatteren har sat sig, når man tager de metodiske problemer i betragt-

ning, der knytter sig til statistiske undersøgelser for tidlig-moderne tid.

Kildematerialet, der for en stor del består af kameralt materiale såsom toldlængder, er dels heterogent, dels udarbejdet til andre formål end forfatterens. For at udnytte materialet har Åke Sandström måttet bearbejde det efter omfattende kildekritiske undersøgelser. Ud over at registrere diverse fejlkilder har han undersøgt sæsonvariationer inden for regionalhandelen, som han benytter til antagelser om handelens sammensætning på tidspunkter, hvor varernes art ikke fremgår af materialet.

Åke Sandströms metodiske afsnit, der reviderer andre økonomiske historikers resultater, bringer således en del nyt. Forfatteren kan vise, hvordan Stockholm som følge af handelsreguleringerne i stigende grad blev centrum for regionalhandelen. Og han kortlægger ikke blot, hvilke typer varer der kom fra de enkelte regioner, men også hvordan reguleringspolitikken påvirkede regionerne. Områderne umiddelbart omkring hovedstaden synes i vid udstrækning domineret af de stockholmske købmænd, og for de botniske byers vedkommende kan han iagttagelse, at småskibsfarten afløses af større skibe, og at bydannelserne i Den botniske Bugt ikke kan betragtes som en fejlslagen politik.

Det svenske riges byer blev opdelt i »uppstäder« og »stapelstäder« (med ret til at drive udenrigshandel); men Stockholm fremstår som den mest begunstigede af stabelstederne. Det skyldtes ikke mindst den botniske handelstvung, der betød, at de botniske byers udenrigshandel skulle gå via Stockholm eller Åbo. Ordningen blev udviklet i handelsordningerne fra 1614 og 1617 samt i seglationsordningen fra 1636. Stockholms dominerende stilling i regionalhandelen synes at slå igennem i 1620'erne.

Stockholms handel voksede både i

mængde og værdi; det sidste også som følge af en stigende forarbejdning af eksportvarer. Men nok så bemærkelsesværdigt viser forfatteren, at Stockholm ikke fik en større andel af udenrigshandelen. Andre stabelstæder tog deres del af opsvinget. Det var åbenbart også i 1620'erne, at Stockholms udenrigshandel ændrede retning fra Danzig og Lübeck til Amsterdam, der i større grad fremstod som centrum for handel og kapital. Forfatteren er desværre afskåret fra mere præcist at følge ændringerne i 1620'erne, da kildematerialet svigter for perioden 1623-1635, hvor opkrævningen af handelsafgifter var bortforpagtet. Men hans undersøgelser for den foregående og efterfølgende periode viser, at ændringerne fandt sted i den mellemiggende tid.

Sandström relaterer sine resultater til generelle teorier og modeller. Ud fra sin problemstilling finder han ikke Walter Christallers centralstedsteori hensigtsmæssig ved beskrivelsen af Stockholms relationer til andre byer i det svenske rige, medens han omvendt knytter sine resultater til Immanuel Wallersteins centrum-periferi-model. Som i andre lande var regulering og koncentration af handel et redskab for regeringen til at kontrollere og beskatte handelen; men den særlige begunstiggelse af Stockholm må også ses som et forsøg på at gøre den til en hovedstad på linje med dem på Kontinentet.

Regeringens koncentration af handels- og forvaltningsmæssig samt militær aktivitet i hovedstaden havde imidlertid også sine skyggesider i form af særlige hovedstadsproblemer. Det er nogle af disse, der behandles i Arne Janssons doktorafhandling, der er den tredje projektpublikation. Hvis det var forbundet med betydelige metodiske problemer at analysere Stockholms handel, er det på ingen måde lettere at dokumentere ind-

byggernes levevilkår og evne til at bære de øgede byrder.

Når hovedstæder blev centrum for en række statslige aktiviteter, medførte det tillige, at populationen af ikke-borgere voksede. For Københavns vedkommende viser nogle ældre og grove beregninger, at gruppen af kongelige embedsmænd, tjenere og militærpersoner ved midten af 1600-tallet udgjorde knap halvdelen af hovedstadens samlede befolkning.³ Og i Stockholm udgjorde de på samme tid – da de var flest – ca. dobbelt så mange som gruppen af borgere. I begge hovedstæder var der trakasserier mellem borgere og kongelige betjente, der henholdt sig til deres fritagelse for borgerlig tyngde, såfremt de ikke drev borgerlig næring.

I København udviklede der sig en lang og bitter strid mellem borgerne og gruppen af skrivere i Rentekammeret. Renteskriverne affattede i 1650'erne en større historisk udredning, hvor de demonstrerede, hvorledes de gennem de sidste par menneskealdre uretmæssigt var blevet pålagt byrder på linje med borgerne. De ønskede hverken at være underkastet borgerlig tyngde eller byens jurisdiktion. Og med et simpelt regnestykke over forholdet mellem deres løn og nogle basale udgifter, ville de demonstrere en svigtende ydeevne.⁴ Det er dette problem, Arne Jansson undersøger for Stockholms vedkommende, blot på et langt bredere grundlag. Med statsmagtens voksende krav til befolkningen udløste disse naturligt nok en debat om byrdernes fordeling. Særlig aktuelt blev dette i hovedstæderne med deres store indslag af ikke-borgere. Arne Jansson har fokuseret på grupperne af borgere og kronens tjenere.

Medens det er vanskeligt blot at beregne Stockholms indbyggertal, er det naturligvis endnu vanskeligere at vurdere levevilkår. På grundlag af forfatterens og Johan Söderbergs undersøgelser

af kostens sammensætning opererer forfatteren med et forbrugsmønster, som kombineret med priserne for de pågældende madvarer samt tøj og boligudgifter fører til et skøn over leveomkostningerne. Herefter beregner forfatteren indkomster samt, hvad der blev betalt i direkte og indirekte skatter til byen og staten. Hovedstaden var kendetegnet ved store sociale forskelle, der udviklede sig til en polarisering på grund af den degressive beskatning. Noget forenklet er hovedkonklusionen, at medens skatterne og leveomkostningerne steg, stagnerede eller faldt lønningerne. For de socialt dårligst stillede tegnes der et billede af forringede levevilkår i den undersøgte periode 1644-1672. Forfatteren ser hovedstadens voksende indbyggertal som en årsag til de faldende lønninger.

Dette billede kan meget vel være korrekt; men en række af beregningerne må i sagens natur bygge på antagelser. F.eks. om der var et fast forhold mellem svendes og mestres indtjening, og om der kan drages paralleller mellem indkomsterne for henholdsvis kronens og byens håndværkere. Fra mange undersøgelser kender vi forskellige reaktionsfænomener til forbedring af levevilkårene. Familieplanlægning, herunder sen indgåelse af ægteskab samt børnebegrensning, alternative eller supplerende indtægtsmuligheder, omlægning af såvel produktion som forbrugsmønster m.m. har formentlig været redningen for mange, men er blot vanskelig at påvise i dag. Forfatteren er imidlertid selv inde på det lave børnetal.

Meget naturligt forsøgte man også at fordele byens og kongens tyng på flere skuldre. Her opstod der let konfrontationer mellem borgerne og kronens tjenere, der var fritaget for visse byrder. Jansson foretager en kortfattet sammenligning af byrdefordelingen i Stockholm, Wien, Paris, London og Køben-

havn med hensyn til statsskat, byskat, renholdelse, vagt, gadebelysning, brandvæsen, fattigvæsen, indkvartering og befæstningsarbejde. Han fremhæver her bl.a. den store forskel mellem Stockholm, hvor byrderne i vid udstrækning påhvilede gruppen af borgere, og København, hvor de fleste byrder blev båret af alle hovedstadens indbyggere (s. 251f).

Den skematiske opstilling (s. 251) angiver ingen opgørelsesår, men må dække hans undersøgelsesperiode 1644-1672. Med enevældens indførelse i Danmark i 1660-1661 dækker den for Københavns vedkommende såvel adelsvældens som enevældens tidsalder; men forfatteren synes primært at gengive forholdene under enevælden. Forskellen mellem Stockholm og København er imidlertid knap så stor, som den fremstilles her, hvis man ser på formalia. Bl.a. fremgår det, at indkvartering påhvilede alle i København, inklusive kronens tjenere. I adelsvældens tid var kronens tjenere i princippet fritaget for indkvartering, men blev ved flere lejligheder pålagt en sådan. I marts 1658 – lige efter Roskildefreden – da Frederik III anmodede om, at de kongelige betjente fortsat ville udstå indkvarteringsbyrderne, forsikrede han samtidig, at det ikke skulle skade deres privilegier, og at borgmestre og råd ikke skulle betragte det som en ret.⁵ Ved flere lejligheder forsvarede kronens tjenere indkvarteringsfriheden, og Jansson nævner, at de først i 1677 – dvs. efter den periode, han undersøger – fik pligt til at deltage i indkvarteringen. Men i skemaet figurerer de som indkvarteringspligtige. Skemaet og sammenligningen angiver altså praksis.

Ifølge oversigten (s. 251) bidrog alle inklusive adelen til statsskat. Forfatteren giver her eksempler tilbage fra 1500-tallet. Her nævnes (s. 249f) bl.a. en skat til Københavns befæstning fra 1642, der også omfattede adelen. Adeli-

ge var skattefrie; men selv om 1642-skatten var bevilget af det adelige rigsråd, forsvarede adelen sin skattefrihed ved at betale af affektion og ikke af pligt, sådan som det også fremgår af Janssons tekst. I 1607 og 1608 var adelen ikke omfattet af befæstningsskatten; men i 1647, 1653 og 1659 opfordredes adelen til at yde på linje med andre.⁶

Det københavnske bysamfund var præget af store modsætninger mellem borgerne på den ene side og forskellige privilegerede grupper – herunder adelige og kronens tjenere – på den anden. I 1650 protesterede borgerne i Stockholm over »bakugnspengarna«, som de mente var pålagt på et manglende juridisk grundlag. Protesten førte til hårde domme over lederne, og én blev henrettet (s. 140-154). Samme år finder vi en protest fra borgerne i København, men her gik det fredeligere til. I 1650 indførte den danske regering en accise på øl og brændevin, der udelukkende påhvilede borgerne.⁷ Efter henvendelse fra hovedstadens borgere protesterede Københavns bystyre mod den skæve byrdefordeling og ønskede andre grupper i bysamfundet inddraget. Konkret nævnte de kronens tjenere, adelen og gejstligheden.⁸ Kongen reagerede skarpt, og sagen blev hurtigt afsluttet, da magistraten gav en undskyldning for sin opførsel. Episoden viser, at da statsmagten stillede større krav, ønskede borgerne, at byrderne også blev båret af privilegerede grupper i bysamfundet. I dette tilfælde var deres henvendelse forgæves.

Protesten i 1650 betød desuden, at tankerne om nye privilegier for hovedstaden foreløbig blev skrinlagt. Privilegiesagen blev genoptaget i 1658, da den svenske hær belejrede København. Af en række koncepter fra efteråret 1658 og januar 1659 ses det, at gruppen af kongelige betjente var med i nogle af udkastene, men udeladt i andre. Deres stilling var åbenbart et kontroversielt

emne. Også den danske hovedstad var præget af et modsætningsforhold mellem borgerne og privilegerede grupper.

Det skorter naturligvis ikke på interessante emner, man kunne have ønsket uddybet. Stockholm skulle for eksempel stille og underholde 100 og i krisetider 200 bådsmænd. Hovedstadens årsløn (»hemkallsspengar«) til 100 bådsmænd androg 1867 daler silvermynt, der skulle bæres af de ca. 1300 borgere. Men kilderne tillader formentlig ikke en nærmere udredning. Arne Jansson har givet en fin skildring af beskatning, af skatternes oppebørsel og konsekvenser i form af øget polarisering. Gennem hans omfattende undersøgelser har vi fået et langt bedre indblik i hovedstadsbeboernes vilkår under stormagtstiden, selv om det er vanskeligt at komme på tæt hold af borgernes hverdag.

Vekselvirkningen mellem borgernes og rigets by berøres i den foreløbig sidste publikation fra projektet, hvor Robert Sandberg undersøger forholdet mellem Stockholm og kronen. Konkret behandler han perioden 1599-1620. Det kronologiske udgangspunkt er også her hertug Karls sejr over Sigismund, medens 1620 som slutpunkt bestemmes af en række tiltag, der påvirkede forholdet mellem hovedstad og krone. Her fremhæver forfatteren etableringen af en kollegieadministration, begyndende med Svea Hovrätt i Stockholm i 1614. Endvidere handelsordningerne 1614 og 1617, den nye rigsdagsordning 1617 samt forslagene til nye privilegier for Stockholm og til en nyordning af købstædernes administration 1619-1620.

Det er forfatterens mål at undersøge kronens indflydelse i Stockholm og hovedstadsborgernes stilling i samfundet og i bysystemet samt endelig, hvorledes statens og kronens udvikling påvirkede hovedstaden. Hermed er Stockholms udvikling blevet placeret inden for vide

rammer, der også nødvendiggør, at Robert Sandberg i højere grad end andre projektdeltagere tager stilling til definition af en hovedstad og hovedstadsfunktioner.

Afhandlingen rummer en række interessante resultater. Sandberg har for flere år siden behandlet det ejendommelige forhold, at Stockholm fra 1599 til 1636 var uden privilegier.⁹ At Karl IX ikke ville stadfæste Sigismunds privilegier for hovedstaden, er forståeligt nok; men når heller ikke Gustav II Adolf gjorde det, skyldtes det formentlig, at den privilegieløse hovedstad sikrede kronen større indflydelse. Det sættes ind i et historisk udviklingsforløb, der viser, at byens privilegier oprindeligt fremstod som et kontraktlignende forhold mellem byen og kronen, men at de senere fik karakter af en kongelig nådesakt.

Som det fremgik af Åke Sandströms undersøgelse, blev Stockholm i handelsordningerne fra 1614 og 1617 den mest begunstigede stabelstad. Robert Sandberg viser imidlertid, at den bagvedliggende opdeling i »uppstäder« og »stapelstäder« mødte modstand fra dele af hovedstadens borgerskab, der drev en lukrativ handel med metaller, og at handelsordningerne blev gennemført med delvis tilsidesættelse af borgerne.

Karl IX nærrede mistro til hovedstaden og holdt derfor en betydelig garnison i byen, ligesom han greb ind i borgmestervalg. Også byens regnskaber blev kontrolleret. Med Gustav II Adolfs tiltræden løsnedes grebet lidt med hensyn til borgmestervalg, ligesom interessen for byens regnskaber dalede. Men da bystyret blev reformeret i 1620'erne, greb kronen i højere grad ind i borgmestervalg, ligesom interessen for byens regnskaber steg i forbindelse med hovedstadens voksende udgifter og indtægter.

Til afhandlingens resultater hører

desuden, at de enkelte byer – herunder også Stockholm – kun kunne øve større indflydelse som gruppe på stænderrigsdagen, men også her havde indflydelsen sine klare grænser. Inden for borgerstanden havde hovedstaden naturligvis en førerposition, selv om den kun var repræsenteret af få personer på rigsdagen. Forfatteren konkluderer, at Stockholm – med Fernand Braudels udtryk – var en underkuet by.

Endelig rummer afhandlingen en afsluttende diskussion af hovedstadsbegrebet. Med rette ser forfatteren centraladministrationens faste placering som det, der er afgørende for definitionen af en hovedstad. På den baggrund blev Stockholm først en hovedstad med opbygningen af en kollegieadministration i 1600-tallets andet tiår, og med 1634 års regeringsform er processen afsluttet. Også under denne synsvinkel var 1620'erne en vigtig periode i Stockholms udvikling.

Forfatteren berører en række andre hovedstadsfunktioner såsom centrum for militær, handel, økonomi og kultur. Og han nævner, at så sent som ved Gustav II Adolfs begravelse i 1634 ønskede regeringen på grund af mindre værds kompleksere at indskrænke den udenlandske deltagelse i ceremonien. Samme år forsøgte Christian IV i forbindelse med tronfølgerens bryllup at samle effekter af statusværdi i København for at gøre indtryk på de udenlandske gæster og demonstrere, at Danmark var på højde med øvrige europæiske lande. Også her var man bange for at falde igennem, og udviklingen i de to nordiske lande lignede på mange måder hinanden. Ifølge en fransk deltager i brylluppet, Charles Ogier, mødte Sverige op med en påfaldende prægtig delegation; men den svenske ambassadør trak sig snart tilbage fra festlighederne, da han ikke fik en passende placering i den internationale rangorden.¹⁰

De mange initiativer, der blev taget for at give Stockholm en repræsentativ funktion som udstillingsvindue over for omverdenen – gaderegulering, byggevirksomhed m.m. – viser den intime forbindelse mellem det ekspanderende svenske rige og Stockholms udvikling. Sammen med de øvrige publikationer inden for projektet »Stockholm blir huvudstad« demonstrerer Sandbergs undersøgelse, at hovedstadsfunktionerne medførte en blanding af begunstigelser og skyggesider.

Der er gået mange år siden projektets start; men det har været værd at vente på. Projektet er resulteret i en systematisk undersøgelse af de strukturændringer, der ledsagede Stockholms forvandling til en hovedstad i begyndelsen af 1600-tallet. Især fremstår 1620'erne som en vigtig periode i hovedstadens historie. Bidragyderne har gennemarbejdet omfattende og vanskeligt anvendelige kildegrupper, der har givet os megen ny viden. En begrænset tematisk overlappning har ikke kunnet undgås; men den emnemæssige opdeling synes ikke at have virket som en spændetrøje. Og bortset fra indledningsafsnittene, hvor de enkelte undersøgelser placeres inden for projektrammen, har man stort set undgået et skabelonagtigt indtryk. Afslutningsvis skal nævnes, at samtlige publikationer er rigt illustrerede. Der har deltaget andre personer i projektet, så man kan måske se frem til flere publikationer.

1. Helge Gamrath: »Residens- og hovedstad«, *Københavns historie*, bd. 2: 1600-1728, København 1980, s. 18.
2. Forfatteren refererer her til en artikel af Nis Nissen m.fl. i *Arkitekten* 1981:1, til en diskussion smst. 1981:6, til Nis Nissen: »Byplangeometrien omkring hav-

nen«. I *Utopiens havn*, København 1982, samt til en kommende undersøgelse af Nis Nissen, der nu foreligger: *Københavns Bybygning 1500-1856. Visioner Planer Forfald*, København 1989.

3. J.A. Fridericia: »Studier over Københavns Befolkningsforhold i det 17. Aarhundrede, særlig omkring Aaret 1660«, *Historisk Tidsskrift*, 6. rk. II, 1889-1890, s. 253; jf. Thomas Riis: »Hvorfor blev København Danmarks hovedstad?«, Carsten Due-Nielsen m.fl. (red.): *Struktur og funktion. Festskrift til Erling Ladewig Petersen*, (Odense University Studies in History and Social Sciences, vol. 174), Odense 1994, s. 73-80.
4. Rigsarkivet, København, Danske Kancelli B 252: Dokumenter ang. Renteskrivernes Tvistigheder med Københavns Borgmestre og Raad om deres Forpligt til Deltagelse i Byens Tyngte.
5. Oluf Nielsen (udg.): *Kjøbenhavns Diplomatarium. Samling af Dokumenter, Breve og andre Kilder til Oplysning om Kjøbenhavns ældre Forhold før 1728*, bd. V, København 1882, s. 437f.
6. *Kjøbenhavns Diplomatarium*, bd. V, s. 13, 18, 303-304, 359, 623.
7. V.A. Secher (udg.): *Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende, 1558-1660*, bd. V: 1639-1650, København 1903, s. 642-646.
8. C. Rise Hansen (udg.): *Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stændermødernes Historie i Frederik III's Tid*, bd. II.1, København 1975, s. 465-471, 474-476.
9. Robert Sandberg: »Anima regni: Stockholm under den svenska stormaktstidens början«, Nils Erik Villstrand (red.): *Kustbygd och centralmakt 1560-1721. Studier i centrum-periferi under svensk stormaktstid*, (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland, 546), Helsingfors 1987, s. 115-138.
10. Julius Clausen og P.Fr. Rist (udg.): »Det store Bilager i Kjøbenhavn 1634«, *Memoirer og Breve*, bd. XX, København 1914/1969, s. 59, 65f.